

Gimaret'nin yukarıdaki her bir başlık altında hem Eş'arî'nin kendi eserlerinden hem de ondan nakiller yapan kelâmcılardan önemli bilgileri bir araya getirmek suretiyle Eş'arî'nin görüşlerini öğrenme konusunda büyük kolaylık sağladığı âşikardır. Ancak müellif, Eş'arî'nin itikâdî ve fikrî konularda geçmişte sahip olduğu Mu'tezilî yaklaşım ile sonradan benimsediği Ehl-i sünnet görüşleri arasında kurduğu bağlantılara zaman zaman işaret edip (meselâ bk. s. 190), Ehl-i sünnet dışındaki diğer mezheplere yaklaştığı noktaları göstermekle beraber (bk. s. 474), naklettiği bilgilere oranla bunları bölümler içinde yeterli değerlendirmelere gitmemiş, çalışmanın sonuna genel bir sonuç kısmı da koymamıştır. Bununla beraber özellikle sıfatlar, Allah'ın fiillerinin hikmeti, şerrin yaratılması ve aslah konularında Eş'arî'nin Mu'tezile'den farkını açık bir şekilde verdiği görülmektedir.

Kitapta birinci el kaynaklar ve konuyla doğrudan ilgisi olup birden fazla müracaat edilen araştırmalar bibliyografyaya kaydedilmiş (s. 567-571), ayrıca açıklanmalı bir karma indeks kitabın sonuna konulmuştur (s. 573-596). Müellifin metin içinde ya da dipnotlarda gösterdiği referansları, kitapların ilk harfleri ile verme alışkanlığı tasarruf sağlıyorsa da, her seferinde kısaltmalar bölümüne müracaatı gerektirdiği için pratik değildir.

Eş'arî ve onun kelâmcılığı üzerine yapılan bu çalışma bir boşluğu doldurmakla birlikte yeterli değildir. Özellikle kelâmî terminolojinin Eş'arî'ye kadar gelişimi, Eş'arî'nin döneminin felsefe kültüründen etkilenme durumu, onun İbn Küllâb gibi kendinden önceki sünnî kelâmcılara nisbetle orijinalitesi ve sonraki Eş'arîyye'den farkı, bu konuyla ilgili öncelikle araştırılması gereken hususlardır.

M. Sait Özervarlı

Konularına Göre Kur'an (Sistemantik Kur'an Fihristi)

Ömer Özsoy - İlhami Güler

Fecr Yayınevi, Ankara 1996, XXIV+884 sayfa.

Semavî dinlerde kutsal metinlerin merkezî rolü hiçbir şekilde göz ardı edilmez. Peygamberlerin tebliğlerinin aslını teşkil eden söz konusu metinler, yine onlar örnek alınarak insanlara aktarılır, öğretilir, açıklanır ve bir hayat tarzı olarak yaşanır.

Yüce Yaratıcı'nın insanlığa iradesini vahyetmesi sürecinde bu ilâhî çizgiden köklü sapmaların da kutsal metinlerin orijinalitelerini kaybetmelerine bağlı olduğu hususu ortadadır. Bu açıdan bakıldığında İslâm'ın, kutsal metni olan Kur'ân-ı Kerim'in bugüne kadar aslından hiçbir şey kaybetmemesiyle, diğer semavî dinler arasındaki imtiyazlı yeri belirginleşmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, yirmi iki yılı aşkın bir süre zarfında Hz. Muhammed'e vahy olunmuştur. İlk defa 633 yılında, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde, Zeyd b. Sâbir'in başkanlığındaki bir komisyon tarafından mushaf haline getirilmiştir. III.

halife Hz. Osman'ın döneminde yine Zeyd b. Sâbit'in de bulunduğu bir heyet tarafından daha önce oluşturulan mushaf çoğaltılarak biri hilâfet merkezi olan Medine'de bırakılmış, diğerleri müslümanların bulunduğu önemli merkezlere gönderilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim mushaf haline getirilirken âyetlerin sıralanışında Hz. Peygamber'in istediği tilâvet sırasına uyulmuş, vahyolunuş sıraları takip edilmemiştir. Bu özelliğiyle Kur'an yahudi ve hıristiyanların kutsal metinlerinden farklıdır. Yahudi kutsal metni pek çok kavramsal konular içermesine rağmen kronolojik bir yapıya sahiptir (bu husus gerek Tevrat'ta gerekse Tanah'ın diğer kitaplarının sıralanışında ve muhtevalarında kolayca görülebilir). Eski ve Yeni Ahid'den oluşan hıristiyanların kutsal metninde de bir tür kronolojik yapı görülmektedir. Oysa Kur'an'da baştan sona bir kronoloji takip edilmez. Onun muhtevası konulara göre de ayrılmamıştır. Bir konunun pek çok surede farklı yönleriyle tekrar tekrar ele alındığı görülebilir. Dolayısıyla farklı konuları aynı surede, aynı sayfada görmek mümkündür. Bu noktada bir konunun Kur'an'da nasıl işlendiğini öğrenmek isteyen okuyucunun yapması gereken bir dizi işlem söz konusudur. Öncelikle Kur'an'da konuyla ilgili âyetlerin hepsinin gözden geçirilmesi gerekecek, konunun mahiyetine göre belki bu da yetmeyecek, nüzul sırasına ihtiyaç duyulacaktır.

Kur'an'ı açıklayıcı bir fonksiyona sahip olan tefsir ilmi, ana malzemesini Peygamberimizin izah getirici ifadelerinden gelişen hadis literatüründe bulmuştur. Zamanla tefsir sahasında rivayetlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı "rivayet tefsiri" veya re'yin ağırlıklı olduğu, ancak yine de birtakım rivayetlerin kullanıldığı "dirâyet tefsiri" olarak isimlendirilen eserler kaleme alınmıştır. Ancak söz konusu literatürde, Kur'an başından sonuna tefsir edildiği için konu veya nüzul sırasını esas alan çalışmaların da gerekliliğine dikkat çekilerek bu yönde bazı tefsirler yazılmış, Batı'da ve Doğu'da birtakım fihrist çalışmaları yapılmıştır. Türkçe'de de Jules La Beaume'un *Le Coran Analyse* isimli eserinin iki cilt halinde *Mevzularına Göre Ayet-i Kerimeler ve Mealleri* adı altında tercümesi ve Nevzat Yüksel'in hazırladığı *Kur'an Fihristi'*nden başka, konuları esas alan Kur'an fihristi yoktu. Bu zamana kadar hazırlanan fihristlerin Kur'an'ın tamamını kapsamadıkları ve muhteva bakımından yetersiz oldukları tesbitinden hareketle hazırlanmış (s. XX) bir "*Konularına Göre Kur'an*" fihristi tanıtılmaya çalışılacaktır.

Konularına göre sistematik olarak hazırlanan söz konusu Kur'an fihristi yaratılış ve varlıklar, bilgi, din, itikad, ibadet, ahlâk, toplumsal düzen ve hukuk, Hz. Muhammed (Sîret), tarih, kıssalar ve meseller şeklindeki ana başlıklar altında on bölümden meydana gelmiştir. Her bir ana başlığın altında birinci, ikinci ve üçüncü derecede alt başlıklara kadar gidilmiş ve oluşturulan şablona göre Kur'an'ın tümü tasnif edilmiştir. Fihristin bütün bölümlerini konu ve alt başlıklarıyla burada aktarmak mümkün olmadığından bir genel kanaate varabilmek için bir bölüm ele alınabilir. Meselâ "İtikad" ana başlığı altında dördüncü bölümde iman esasları, Allah, peygamberlik (nübüvvet), ahiret ve batıl inançlar şeklindeki alt başlıklar sıralanmıştır. İman esasları alt başlığının hemen altında müellifler tarafından

yapılan açıklamada Kur'an'da iman edilmesi gereken hususların Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlik ve peygamberler, kitaplar, melekler ve ahiret hayatı olmak üzere beş bölümden oluştuğu, meleklere ve kitaplara imanın, peygamberlik müessesesine imanın zorunlu unsurları olması sebebiyle, iman esaslarının tevhid (Allah'ın birliği), nübüvvet (peygamberlik) ve me'âd (yeniden dirilme ve hesap) şeklinde üçe de indirgenebildiği, burada da bu üçünün esas alındığı belirtilmiştir (s. 175). Bu hususta tamamen farklı bir çerçeve çizilemez belki, ama bir başka şahıs da kadere imanı iman esaslarına ekleyip ilgili pek çok âyeti de sıralayabilir. Dolayısıyla Kur'an'a yönelik bu tür tasniflemelerin, tasnifi yapanların bakış açıları, birikimleri ve daha farklı âmillere bağlı olarak farklılık arzedeceği muhakkaktır. Kaldı ki fihristin müellifleri de bölüm başlıklarını ve alt başlıkları oluştururken Kur'an'ın dünyasını esas almaya çalıştıklarını, popülizmin cazibesine kapılarak Kur'an'ı konuşmadığı konularda konuşmadıklarını, ancak yine de sunmuş oldukları konu tasnifinin kendilerine ait ve öznel olduğunu çalışmalarının giriş kısmında ifade etmişlerdir (s. XXI). Dolayısıyla konulu fihristler, tasnifi oluşturuların ortaya koyduğu çerçeve içerisinde Kur'an'daki belli konular hakkında okuyucuyu bilgilendirir, onların derli toplu bir kanaate sahip olmasını sağlar, ancak ilmî olarak herhangi bir konunun Kur'an'dan araştırılmasında sadece bu nevi fihristlerle yetinmek, incelenen konunun ve çalışmanın mahiyetine göre uygun olmayabilir. Çünkü kanaatimizce Kur'an'da konular, fihristlerde tam anlamıyla yakalanmaya müsait olmayabilecek bir iç örgüye sahiptir. Bu örgüyü, konuyu dağıtmadan, genişletebilmek de araştırmacının birikimi ve Kur'an'a vukûfiyetiyle doğru orantılıdır.

Bölümlerin hazırlanışında takip edilen metoda gelince: Öncelikle ana başlıkların altında Kur'an'daki şekliyle konuyu tasvir edici özet mahiyetinde birtakım bilgiler verilmiş, bazan da gelenekte Kur'an'a rağmen oluşan yanlış anlayışlara dikkat çekilmiştir (s. 2). Gerekli görüldüğünde alt başlıklardan hemen sonra bazı izahlara girişildiği de olmuştur. Âyetlerin Arapça metinleri ve mealleri aynı sayfada yan yana iki sütun halinde verilmiş ve sadece konuyla ilgili gözetilerek âyet metinleri bölünmemiştir. Bir başlık altında zikredilen âyetler, tasnif dışı bırakılmamış, ilgili oldukları başka yerlerde yine tekrar edilmişlerdir. Meselâ el-Bakara suresinin 3. âyeti "Din" bölümünün "İnananlar ve (Mü'minler) ve Nitelikleri" kısmında verilmişken (s. 121) "İbadet" bölümünün "Namaz" kısmında da zikredilmiştir (s. 359). Başlıklar altında tasnif edilen âyetler kompoze edilmemiş, kendi aralarında Hz. Osman mushafının nüzul sıralaması esas alınarak kronolojik bir sıralamaya tâbi tutulmuştur (s. XXII). Böylece okuyucu belli bir konu hakkında vahyolunan âyetleri kronolojik olarak takip etme imkânını bulacak ve bir yönlendirme söz konusu olmadan araştırdığı konu hakkında kanaatini kendisi oluşturabilecektir.

Gerekli görüldüğü takdirde dipnotlarda âyetlerin anlaşılmasında muhtemel zorlukları aşmak ve bazı hususlarla ilgili izah getirmek için ek bilgi verilmiş, bazen âyetlerde geçen kelimelerin anlamları üzerinde durulmuş ve ilgili âyetin başka

âyetlerle bağlantılarına da dikkat çekilmiştir. Fihristin müellifleri, açıklama ve dipnotların hazırlanmasında kendi birikimlerinin yanında klâsik, muasır birtakım kaynaklardan yararlandıklarını ifade etmişler (s. XXIII) ancak muhtemelen ilk etapta tefsîrî bir bilgilendirme amaçlanmadığı veya verilen bilgiler kısa tutulduğu için olmalı ki, kullanılan kaynaklar metinlerde ayrıca zikredilmemiştir.

Fihristin sonunda okuyucuya kolaylık sağlamak için mushaf tertibine göre nüzul sıraları, alfabetik sıraya göre mushaf ve nüzul sıraları, Mekki surelerdeki Medenî âyetler, Hz. Osman mushafına göre bilinen nüzul tarihleri, Theodor Nöldeke'ye göre surelerin kronolojik sırası, Bazergan'a göre Kur'an pasajlarının nüzul sıralaması ve sure isimlerinin Türkçe karşılıkları yedi ayrı tablo halinde sunulmuştur. Âyetlerden dipnotla açıklananların da kolayca bulunabilmesi için ilgili âyetlerin numaralarıyla açıklandıkları dipnot ve sayfa numaralarını belirten bir dizin de verilmiştir. Fihristin ön kısmında mufassal bir "İçindekiler" kısmı bulunmasına rağmen eserin sonunda alfabetik konu dizini de sunulmuştur.

Yoğun bir emek ve ilmî gayretin mahsulu olan bu çalışmanın Kur'an araştırmalarına bir katkı olduğunda, Kur'an'la ilgilenen herkese ve İslâm'ı tahsil ve tedris konumunda olan insanlara Kur'an'ı tanımakta yardımcı olacağına şüphe yoktur. Bu eserin müelliflerin konulu tefsir çalışmalarına bir başlangıç teşkil etmesini temennî ederiz.

Mustafa Sinanoğlu

Din Dili

Turan Koç

Rey Yayıncılık, Kayseri 1995, 299 sayfa.

İngiltere'de G. E. Moore, B. Russell, A. J. Ayer ve L. Wittgenstein'in çalışmaları bu yüzyılın başlarında felsefeye yeni bir anlayış kazandırmış, felsefenin problemlerini ve yöntemini yeniden belirlemiştir. İdealizm cazibesini kaybetmiş, dış dünya hakkındaki bilgi konusunda duyular ve tabii bilimler esas alınmaya başlanmış, "açıklık" ve "tamlik" doğru düşüncenin düsturları olarak kabul edilmiş ve dilin gramer yapısıyla birlikte mantıksal çözümlemesine büyük önem verilerek analitik gelenek başlatılmıştır. Belirsiz ve gizemli görülen dil, tahlil edilerek içerdiği karışıklıklara dikkat çekilmiştir. Bu süreçten din dili de nasibini almış, Tanrı kavramıyla birlikte, teistik önermeler ve ahlâkî değerler tahlile tâbi tutulmuş, dikkatlice incelenmiş ve sorgulanmıştır. Bütün bunlar din dilinin mahiyetinin ve mantıksal durumunun günümüzde din felsefesinin önemli problemlerinden birisi olmasıyla sonuçlanmıştır. Turan Koç da kaleme almış olduğu *Din Dili* adlı kitabında konuyla ilgili, özellikle çağdaş İngiliz felsefesinde var olan çeşitli tartışmalara yer vermiş, farklı düşünceleri sergilemiş ve bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.